

مقدمه

الف) تبیین موضوع و اهمیت آن

قرآن کریم به عنوان کامل‌ترین کتاب آسمانی و عالی‌ترین کلام نورانی وحی به جایگاه ویژه‌ای برای انسان قائل شده است. اعطای مقام اشرف مخلوقات به فرزند آدم و بکارگیری تعبیر احسن الخالقین برای آفریننده بشر بیانگر ارزش و منزلت والای انسان است. هم‌او است که خداوند متعال از روح خود در او دمید^۱ و وی را شایسته سجده فرشتگان قرار داد. شأن و مرتبه رفیع انسان، رفتاری متناسب و در خور را می‌طلبد. از این رو، همه انسانها باید کرامت و حیثیت را به عنوان حقی مسلم برای خود به رسمیت شناخته و برای حراست از آن تکالیفی را نیز بر عهده گیرند. دستور اکید شرع مقدس برای حفظ حرمت دیگران و احترام به حقوق و آزادی‌های فردی تأکیدی بر ضرورت پاسداشت کرامت انسانی است. نه تنها مکتب حیات بخش اسلام که سایر ادیان الهی نیز پیروان خود را به رعایت حقوق دیگران امر فرموده اند.

بی‌شک، حفظ کرامت و شرافت ذاتی انسان در پرتو متخلق شدن به اخلاق الهی و رعایت حقوق دیگران محقق می‌شود. تعدی و تجاوز به حقوق انسانها وصف شرافت و کرامت انسانی را زایل می‌کند. بنابراین رعایت حقوق دیگران ضرورت تداوم برتری و فضائل انسانی است. حفظ حریم خصوصی افراد از جمله حقوق مسلمی است که باید در جامعه رعایت شده و مورد حمایت قرار گیرد. منع تعرض به حریم شخصی دستوری است که شارع مقدس بر اصرار ورزیده است. منع تجسس، ممنوعیت ورود به منزل بدون استیذان، ممنوعیت استراق سمع و بصر از جمله فرامینی است که تبعیت از آنها بر مؤمنین واجب است. بر مبنای آموزه‌های دین مقدس اسلام حرمت مؤمن از حرمت کعبه نیز برتر و بالاتر است.

۱. و نفخت فیه من روحی. سوره مبارکه حجر آیه شریفه ۲۹

واقعیات زندگی اجتماعی و نیاز افراد به داشتن خلوت محرمانه و فارغ شدن از قید و بند ها و محدودیت های زندگی جمعی، قانونگذاران بشری را بر آن داشته تا حریم خصوصی شهروندان را به رسمیت شناخته و برای حمایت از آن چاره اندیشی کنند. در این میان پیشرفت روز افزون تکنولوژی و فن آوری اطلاعات دامنه حریم خصوصی و قلمرو خلوت مجازی بشر را بیش از پیش توسعه داده و نیاز او به حمایت از آزادیهای مشروع را جدی تر نموده است. از سوی دیگر در جهان امروزی فرد تمایل دارد که در دنیای تنهایی و خلوت خود مصون از تعرض بوده و مورد تجاوز و تعدی دیگران قرار نگیرد به عبارت دیگر شخص علاقه دارد که در چارچوب معینی از زندگی شخصی اش هیچکس بدون اذن و اجازه وارد نشده و از محتوای خلوت و زندگی خصوصی او مطلع و آگاه نگردد.

نیاز جدی اشخاص آن است که در قلمرو حریم خصوصی خود اعم از حریم منزل، مسکن، اطلاعات و ارتباطات، از تجاوز و دخالت دیگران در امان بوده و از حمایت متولیان امور برخوردار باشند. تعیین قلمرو حریم خصوصی و بیان حقوق و تکالیف شهروندان در قبال یکدیگر از وظایف قانونگذار است. تکالیف دولت در قبال حقوق و آزادیهای فردی و رعایت حریم خصوصی نیز به نوبه خود باید مورد توجه قرار گیرد. نباید تصور نمود که تجاوز به خلوت دیگران و نقض حریم خصوصی آنان تنها از ناحیه دیگر شهروندان محقق می شود. گاه حاکمیت نیز با سوء استفاده از قدرت مرتکب نقض حقوق شهروندان می شود که تدابیر حمایتی لازم در این رابطه باید مد نظر قانونگذار باشد.

اهمیت حمایت از حریم خصوصی سبب شده تا دولتمردان در سطوح مختلف اعم از ملی، منطقه ای و بین المللی به تکاپو افتاده و در رابطه با حفظ حریم اشخاص و منع هر گونه تعرض به این حوزه چاره اندیشی کنند. پیش بینی این نیاز واقعی بشر در قوانین اساسی کشورها نشان از اهمیت و جایگاه ویژه آن دارد. در قوانین عادی نیز ضمانت اجراهای مدنی و کیفری برای تعرض به حریم خصوصی اشخاص در نظر گرفته شده است. در اسناد، کنوانسیون ها و میثاق های بین المللی نیز

تلاشهای جدی برای التزام دولتها به رعایت حقوق شهروندی و حراست از حریم خصوصی به عمل آمده است. بدین ترتیب امروزه حفظ حریم خصوصی شهروندان و مقابله با نقض آن توسط دیگران از موضوعات جدی حقوق بشری است که مدیریت شایسته آن آرامش و آسایش عمومی را به ارمغان خواهد آورد.

ب) انگیزه انتخاب موضوع

اشتغال به امر قضا در دادرسی عمومی و انقلاب و برخورد روزمره با شکایت های و مسایل مرتبط با نقض حریم خصوصی اولین دلیل کنکاش و مطالعه بیشتر در این حوزه بود. در این میان، اختصاص بخشی از تظلمات به نقض حریم خصوصی توسط ضابطین دادگستری و لزوم بازنگری مقررات مربوط به حدود اختیار آنان در جریان جمع آوری ادله و کشف جرم، مشوق دیگری برای تحقیق در این زمینه بود. دامنه وسیع مصادیق نقض حریم خصوصی و خلاء های قانونی موجود، نه تنها در دادرسی که در مرحله دادرسی نیز گاه برخورد قضایی را با مشکلات و معذوراتی مواجه می سازد. بی شک تجویز رجوع به منابع فقهی و فتاوی معتبر و جرم انگاری اعمالی که در قوانین موضوعه جرم شناخته نشده، نمی تواند راهکاری مطمئن و بدون اشکال باشد. اعتقاد برخی از قضات به عدم امکان استناد به منابع فقهی برای جرم انگاری در موارد سکوت قانون، مشکل مقابله با متعرضان به حریم خصوصی را مضاعف می کند. مواجهه مستمر با موضوع حایز اهمیت نقض حریم خصوصی و وجود خلاء های قانونی و عملکرد متفاوت قضات دادرسی و دادگاه در برخی موارد، نگارنده را بر آن داشت تا به بررسی مبانی فقهی و پیشینه حریم خصوصی و موقعیت آن در قوانین موضوعه بپردازد. بدین ترتیب نیاز جدی و روزمره شهروندان به احساس امنیت و آرامش در رابطه با حریم خصوصی خود و ملاحظه کاستیهای تقنینی و اشکالات موجود در رویه قضایی ایران، انگیزه ای برای تحقیق پیرامون حریم خصوصی افراد در حقوق کیفری ایران و مطالعه تطبیقی آن با فقه امامیه ایجاد نمود.

ج) سؤالات تحقیق

پیرامون موضوع حریم خصوصی سؤالهای فراوانی مطرح است. مهمترین پرسشهایی که این تحقیق در پی یافتن پاسخ آنها است عبارتند از: ۱- حریم خصوصی اشخاص در آموزه های دینی از چه جایگاهی برخوردار است؟ ۲- حریم خصوصی شهروندان در قوانین موضوعه ایران به ویژه مقررات کیفری چه موقعیتی دارد؟ ۳- قانونگذار ایران در حمایت کیفری از حریم خصوصی چه تدابیری اتخاذ نموده است؟ ۴- جلوه های حمایت کیفری از حریم خصوصی در مراحل مختلف رسیدگی کدامند؟

د) فرضیه های تحقیق

۱- رعایت حریم خصوصی اشخاص و عدم مداخله در امور شخصی آنان در تعالیم دینی از موقعیت ویژه و ممتازی برخوردار است. ۲- تدابیر حمایتی قانونگذار ایران از حریم خصوصی شهروندان، ناکافی است.

ه) روش و پیشینه تحقیق

روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه ای است. بنا به ضرورت تحقیق، از منابع فقهی، تفاسیر قرآن و کتب حقوقی استفاده شده است. به منظور آگاهی از موقعیت حریم خصوصی در قوانین کشورهای دیگر و اسناد بین المللی، قوانین اساسی برخی از کشورها و اسناد کنوانسیون های منطقه ای و بین المللی مورد مطالعه و استناد قرار گرفته است. برای بحث پیرامون عملکرد مراجع قضایی نیز به پرونده های مطرح شده در دادسرا و دادگاه های کیفری مراجعه شده است. اگر چه در رابطه با حریم خصوصی تألیفات و پایان نامه های معدودی وجود دارد با این حال اهمیت موضوع و ابعاد و زوایای مختلف آن تحقیق و بررسی بیشتری را می طلبد.

و) نوآوری تحقیق

تبیین جایگاه حریم خصوصی و لزوم توجه به کرامت انسانی در آموزه های دینی و پرداختن به مصادیق حمایت کیفری از حریم خصوصی در قوانین موضوعه ایران به منظور آگاهی از نقاط قوت و ضعف تدابیر حمایتی، از نکات برجسته تحقیق حاضر است. نقد عملکرد مقنن و مراجع قضایی نیز به نوبه خود نگاهی نو، به موضوع حریم خصوصی است.

به منظور مطالعه موضوع تحقیق و بررسی سئوالها و فرضیه های ارائه شده، پایان نامه حاضر در دو بخش و هر بخش در دو فصل تدوین گردیده است. فصل نخست از بخش نخست، به تبیین مفاهیم و پیشینه حریم خصوصی اختصاص داده شده است. در فصل دوم از این بخش نیز مبانی نقلی و عقلی حمایت از حریم خصوصی مورد بررسی قرار گرفته است. در بخش دوم نیز پس از تبیین جلوه های حمایت از حریم خصوصی در فصل نخست، به ارزیابی عملکرد مقنن و مراجع قضایی در فصل دوم پرداخته شده است.

بخش نخست:

تبیین مفاهیم، پیشینه و مبانی

حمایت از حریم خصوصی

حقوق افراد در برخورداری از حریم خصوصی، یکی از مهمترین مصادیق حقوق بشر بشمار آمده و در مبانی دینی و قوانین و اسناد داخلی و خارجی به رسمیت شناخته شده است. احترام به ارزش‌های انسانی و حفظ و پاسداری از کرامت انسانی و رعایت حقوق و آزادی‌های افراد مسائلی است که همواره مورد تأکید و حمایت بوده است.

بشر همواره تمایل داشته که به دور از هر گونه نگرانی و بدون هراس از تعرض به جان، مال، ناموس و آرامش و امنیت خود زندگی کنند. به همین مناسبت مقابله با متعرضین به حقوق و آزادی‌های فردی، از یک سو، به عنوان نیاز و خواسته همیشه آحاد جامعه مطرح شده و از دیگر سو، به عنوان وظیفه ای خطیر برای دولت‌ها شناسایی گردیده است. بدین ترتیب امنیت و آسایش در جامعه از بارزترین مصادیق حقوق شهروندی است که دولت‌ها باید در ایجاد و حفظ آن همت نموده و با متعرضین به این حریم امن، قاطعانه برخورد نمایند.

اگر چه بررسی سیر تحول جوامع نشان می‌دهد که موضوع حریم خصوصی در همه جوامع کم و بیش مطرح و مدنظر بوده اما موضوع حفظ و حمایت از حریم خصوصی از نگرانی‌های جدی جوامع کنونی است. توسعه روزافزون و سیر عظیم تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بر اهمیت و لزوم توجه عمیق تر به این مهم، افزوده است.

بیان مفهوم حریم خصوصی و بررسی سابقه تاریخی آن در جوامع باستانی و نیز دوران کنونی و ارائه تعریف جامع و کامل از مفهوم حریم خصوصی و مبانی حمایت از آن موضوعاتی است که در بخش نخست مطرح شده است.

فصل نخست: تبیین مفاهیم و پیشنهادیه حمایت از حریم خصوصی

حمایت از حریم خصوصی پیش از هر چیز، مستلزم شناخت کافی از مفهوم و قلمرو آن است. آگاهی دقیق از چارچوب و مصادیق حریم خصوصی زمینه را برای تنظیم مقررات و موازین شایسته

به منظور حراست از آن فراهم خواهد آورد. اطلاع از سابقه حمایت از حریم خصوصی در ادوار مختلف نیز مسئولین ذیربط را در مسیر توجه بیشتر به وظایف خطیر خود و اتخاذ تدابیر مناسب تر هدایت می نماید. بدین ترتیب تبیین مفهوم حریم خصوصی و واژگان مرتبط با آن و نیز بیان پیشینه حمایت از حریم خصوصی اشخاص، ضروری بنظر می رسد.

مبحث نخست: مفاهیم

حریم خصوصی از جمله عباراتی است که تاکنون برای آن تعریف جامع و کاملی ارائه نشده و به بیان برخی مصادیقی آن بسنده شده است. تبیین مفهوم حریم خصوصی و جایگاه آن در قوانین موضوعه و نیز اشاره به واژگان مرتبط با حریم خصوصی مهمترین عناوین مطرح شده در این مبحث است.

گفتار نخست: مفهوم حریم خصوصی

حریم خصوصی مفهومی است که از حیث لغوی و اصطلاحی قابل بررسی می باشد. بدین منظور ضمن ارائه نظرات و دیدگاههای حقوقدانان و صاحب نظران، معنای تحت الفظی واژگان بکار رفته در این عبارت نیز بررسی شده است.

الف) مفهوم لغوی

عبارت حریم خصوصی از دو واژه حریم و خصوصی تشکیل شده است. حریم به معنای آنچه از پیرامون خانه و عمارت که بدان متعلق باشد، مکانی که حمایت و دفاع از آن واجب باشد (جمع احرام، احاریم و برگرفته از واژه حرم)^۱ - بخشی از اطراف چیزی مانند خانه، باغ، جاده، راه آهن، جنگل و دریا که جزیی از آنها به حساب می آید، جایی که حرمت دارد، مکان محترم و

۱. معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد اول، تهران، انتشارات امیرکبیر، چ ۲۴، ۱۳۸۶، ص ۱۳۵۲

مقدس^۱، آنچه حرام شد و مس آن جایز نباشد (جمع حرم)^۲، باز داشتن از، بی بهره گردانیدن از ...، چیزی که آنرا حمایت کنند و جنگ کنند بر آن^۳ در کتب و فرهنگ ایران بکار رفته است. واژه خصوصی به معنای شخصی، داخلی، صمیمی^۴، مخصوص فرد یا عده معینی، اختصاصی، ویژه، مقابل عمومی، محرمانه غیرعلنی، خارج از نظارت یا حوزه کارهای دولتی^۵. خاص کردن، ویژه ساختن، برتری دادن کسی یا چیزی بر دیگری، خاص و منفرد بودن^۶ آمده است.

می توان گفت که حریم خصوصی در لغت به معنای جا و مکان و محدوده‌ای شخصی و خاص است که ورود و مداخله در آن جایز نیست.

البته مفهوم حریم خصوصی با توجه به موضوعی که حریم خصوصی به آن اضافه می‌شود، متفاوت است مانند حریم خصوصی جاده، راه‌آهن، باغ یا حریم خصوصی جسمانی، ارتباطات، اطلاعات و ... که هر کدام مفهوم خاص خود را دارند.

ب) مفهوم اصطلاحی

یکی از اهداف این تحقیق ارائه تعریف کامل و جامع از مفهوم حریم خصوصی است. با بررسی قوانین جاری متوجه خواهیم شد که تاکنون تعریف جامع و کامل از اصطلاح و مفهوم حریم خصوصی به عمل نیامده و در برخی از قوانین صرفاً به برخی از مصادیق حریم خصوصی اشاره شده است. نظر به اینکه مفهوم حریم خصوصی به تناسب پیشرفت‌های بشری اعم از اقتصادی اجتماعی و فرهنگی و سایر جهات، دستخوش تغییر و تحول بوده و هست، ارائه تعریف دقیقی از آن امر دشواری

۱. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، جلد سوم، تهران، انتشارات سخن، چ دوم، ۱۳۸۲، ص ۲۵۰۹

۲. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران، انتشارات امیرکبیر، چ ۲۰، ۱۳۸۰، ص ۵۲۲

۳. دهخدا، علی‌اکبر، لغت نامه دهخدا، ج ۶، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم از دوره جدید، ۱۳۷۷، ص ۸۹۰۴

۴. معین، محمد، پیشین، ص ۱۴۲۶

۵. انوری، حسن، پیشین، جلد چهارم، ص ۲۷۷۱

۶. عمید، حسن، پیشین، ص ۵۵۸

است. از این‌رو، بسنده نمودن به یک تعریف ارائه شده از این مفهوم سبب غفلت از سایر جوانب و ابعاد حریم خصوصی خواهد شد.^۱

یکی از نویسندگان معاصر در تعریف حریم خصوصی می‌نویسد: «حریم خصوصی را می‌توان فضایی دانست که نمی‌توان بدون اجازه شخصی به آن تجاوز یا تعرض کرد. در واقع دسترسی به آن فضا برای دیگران امکان‌پذیر نیست». البته به نظر می‌رسد این تعریف صرفاً به حریم خصوصی مکانی اشاره نموده و سایر مواردی را که دارای حریم خصوصی هستند شامل نمی‌گردد.

در تعریف دیگری از حریم خصوصی آمده است: «حریم خصوصی عبارت است از حق اولیه افراد در مصون ماندن حوزه خصوصی ایشان از هرگونه مداخله و تعرض فاقد مجوز قانونی و همچنین منع دیگران از وقوف بر اطلاعات این حوزه».

به نظر می‌رسد که عدم تعریف حوزه خصوصی از نواقص تعریف مذکور است. زیرا حوزه خصوصی به تناسب موقعیت، زمان، مکان و حتی شرایط سیاسی، قابل تغییر و جابجایی است و تا زمانی که از حوزه خصوصی چارچوبی معین نگردد، تشخیص تعرض یا عدم تعرض به حریم خصوصی بسیار دشوار خواهد بود.

در سطح بین‌المللی نیز می‌توان به مواردی از تعریف حریم خصوصی دست یافت. به طور مثال کمیته کالکات^۴ انگلستان حریم خصوصی را اینگونه تعریف کرده است: حق افراد نسبت به حمایت شدن در برابر ورود به زندگی یا امور خصوصی یا خانواده آنها با وسایل فیزیکی یا انتشار اطلاعات.^۵

۱. برای ملاحظه برخی تعاریف از حریم خصوصی ر.ک انصاری، باقر، حقوق حریم خصوصی، انتشارات سمت، چ اول، ۱۳۸۶، صص ۱۹-۱۱

۲. انصاری، ولی‌الله، حقوق تحقیقات جنایی (مطالعه تطبیقی)، انتشارات سمت، چ اول، ۱۳۸۰، صص ۲۷۰

۳. اصلانی، حمیدرضا، حقوق فناوری اطلاعات، نشر میزان، چ اول، ۱۳۸۴، صص ۲۰

4. Calcutt Committee 1990

۵. انصاری، باقر، پیشین، صص ۱۹

با نگاهی اجمالی به تعریف ارائه شده به نظر می‌رسد که برخی ابعاد حریم خصوصی از جمله حریم خصوصی ارتباطات، اماکن، از نظر دور مانده و اشاره‌ای به حفظ و عدم تعدی به آنها نشده است. علاوه بر این مرجع حامی نیز در این تعریف نامشخص می‌باشد.

در تعریف دیگری از حریم خصوصی آمده است «حریم شخصی (خصوصی) یعنی آزادی عمل فرد در حریم خانه و زندگی خصوصی، روابط، مکاتبات، مکالمات و اسرار شخصی است. در این محدوده، فرد مصون از تعرض و تجسس و کنجکاوی‌ها و دخالت پلیسی است. از نظر تفکر آزادمندی حریم خصوصی لازمه تجدید قوا و احساس آرامش و تحقق بخشیدن به شخصیت انسان است که بدون آن فرد به جسمی بدون روح مبدل می‌شود».

اگر چه تعریف مذکور کامل تر از سایر تعاریف ارائه شده بنظر می‌رسد با این حال مصون از ایراد و انتقاد نیست. در این تعریف، ورود به حریم اشخاص بطور مطلق ممنوع اعلام شده و حال آنکه بر این اطلاق استثنائاتی وارد است. به بیان روشن تر، تعریف یاد شده به مواردی که نقض حریم خصوصی شهروندان بنا به مصالح مهمتر و به حکم قانونگذار، تجویز شده اشاره ننموده است. محقق دیگری در تبیین حریم خصوصی می‌نویسد: «هر آنچه در قلمرو یک شخص قرار دارد یا مخصوص به وی می‌باشد و ورود و تعرض به آن ممنوع است مگر با اجازه شخص یا در موارد استثنایی با تجویز قانون».

از آنجا که در مفهوم حریم خصوصی، روابط خانوادگی افراد و اسرار خانوادگی نیز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است، در تعریف فوق اشاره به حریم خصوصی خانواده نیز ضروری بنظر می‌رسد. حریم خصوصی دارای مفهومی شناور بوده که با توجه به موقعیت، مکان، زمان و عوامل دیگر قابل توسعه می‌باشد.

-
۱. طباطبایی مؤتمنی، منوچهر، آزادیهای عمومی و حقوق بشر، انتشارات دانشگاه تهران، چ سوم، ۱۳۸۲، ص ۵۶
 ۲. احمدی، احمد، مقاله، نقض حریم خصوصی، مقاله «حق انسانی در حریم خصوصی» مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۷۰، ۱۳۸۴

نویسنده دیگری در تعریف حریم خصوصی نوشته است: «حریم خصوصی حق افراد برای حمایت شدن در مقابل وارد شدن بدون اجازه به امور و زندگی افراد و خانواده‌هایشان با ابزار مستقیم فیزیکی یا به وسیله نشر اطلاعات». در خصوص این تعریف اشاره به دو نکته ضروری بنظر می‌رسد. نخست اینکه، تعرض به حریم خصوصی صرفاً محدود به ابزار فیزیکی یا نشر اطلاعات نیست چرا که با پیشرفتهای بشری این ابزار تنوع بیشتری پیدا می‌کند. و دوم اینکه، مصادیق حریم خصوصی فراتر از آنچه در تعریف آمده وجود دارد که از نظر نویسنده به دور مانده است.

به اعتقاد نویسنده دیگری، حریم خصوصی محدوده‌ای از زندگی شخصی است که به وسیله قانون و عرف تعیین شده و ارتباطی با عموم ندارد، به نحوی که دخالت دیگران در آن ممکن است باعث جریحه‌دار شدن احساسات شخص یا تحقیر شدن وی نزد دیگران به عنوان موجود انسانی گردد^۱.

ایراد وارده بر این تعریف آن است که در صورتیکه ملاک تعیین محدوده حریم خصوصی، علاوه بر قانون، عرف تلقی گردد، این محدوده دارای چارچوب نسبی بوده که به فراخور عرف هر منطقه و محل، قابلیت انعطاف دارد این تغییر محدوده باعث ایجاد اشکالاتی در برخورد با ناقضین حریم خصوصی خواهد بود. از سوی دیگر تبعات نقض حریم خصوصی صرفاً به موارد اشاره شده در تعریف محدود نگردیده و در برخی موارد نتایج مخرب و ویرانگری دارد.

با توجه به ضرورت حفظ حقوق شهروندی و حریم خصوصی افراد و نیاز جامعه به داشتن پشتوانه در برخورد با ناقضین حریم خصوصی و احساس اطمینان و امنیت توسط مردم جامعه نهایتاً مسئولین حکومتی برآن شدند تا به منظور حمایت از افراد و خانواده‌ها و ایجاد حس امنیت در بین افراد در خصوص حفظ حریم خصوصی، لایحه ای تدوین و به مجلس تقدیم نمایند.

۱. بروجردی، مهدخت، مقاله، حریم خصوصی در جامعه اطلاعاتی www.irantelecom.ir

۲. ر.ک. احمدی، منصور، حق انسان در حریم خصوصی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، سال

۱۳۸۴، شماره ۷۰۰

در این لایحه که تحت عنوان لایحه حمایت از حریم خصوصی^۱ تقدیم گردیده تعریفی نسبتاً وسیع از مفهوم حریم خصوصی ارائه شده است. به موجب ماده ۲ این لایحه، حریم خصوصی «قلمرویی از زندگی هر شخص است که آن شخص عرفاً یا با اعلام قبلی در چهارچوب قانون، انتظار دارد تا دیگران بدون رضایت وی به آن وارد نشوند یا بر آن نگاه یا نظارت نکنند و یا به اطلاعات راجع به آن دسترسی نداشته یا در آن قلمرو وی را مورد تعرض قرار ندهند. جسم، البسه و اشیاء همراه افراد، اماکن خصوصی و منازل، محل‌های کار، اطلاعات شخصی و ارتباطات خصوصی با دیگران «حریم خصوصی» محسوب می‌شوند»

در این تعریف مبسوط که از جهاتی جامع تر از تعاریف پیش گفته است، مصادیق حریم خصوصی نیز مورد توجه قرار گرفته است. عدم رضایت شخص شرط لازم برای تحقق بزه تجاوز به حریم خصوصی شناخته شده است. بدین ترتیب با وجود رضایت شخص، موضوع نقض حریم خصوصی نیز منتفی شده و موجبی برای تعقیب و مجازات وجود نخواهد داشت. بدیهی است که هر گاه نقض حریم خصوصی به دستور مقام صالح و با اجازه قانون باشد، رضایت شخص نیز ضرورتی نداشته و اقدام مأمورین موظف، منوط به رضایت اشخاص نخواهد بود.

همانطور که در مطالب قبلی اشاره شد تعاریف مختلفی از مفهوم حریم خصوصی توسط نویسندگان و صاحب‌نظران حقوقی ارائه گردید که هر کدام به نوبه خود دارای نکات قوت و ضعفی بودند. با توجه به مفهوم وسیع و ظریف حریم خصوصی و اینکه مصادیق آن هر روز تغییر یافته و به مناسبت پیشرفتهای جامعه بشری مقوله‌های دیگری در مفهوم حریم خصوصی جای پیدا می‌کنند، ارائه تعریفی جامع و مانع از مفهوم حریم خصوصی ضروری است. این مهم با التفات به اینکه احترام به حریم اشخاص از مهمترین اولویتهای زندگی بشری بوده و ضرورت رعایت آن امروزه بیش از هر زمان دیگر احساس می‌شود از دغدغه‌های اساسی تلقی می‌شود.

۱. این لایحه که در جلسه مورخ ۸۴/۳/۴ هیأت وزیران تصویب و در تاریخ ۸۴/۵/۱۰ به مجلس شورای اسلامی تقدیم گردید، توسط دولت مسترد شده است.

به نظر نگارنده می‌توان حریم خصوصی را محدوده خاصی از زندگی شخصی و خانوادگی، مادی و معنوی، عقاید و افکار افراد دانست که بنا به مقتضیات زمان و مکان قابل تغییر بوده و هر گونه تعرض نسبت به آن جز به حکم قانون، ممنوع است.

گفتار دوم: واژگان مرتبط با حریم خصوصی

حریم خصوصی دربرگیرنده مجموعه‌ای از مفاهیم است که ارتباط نزدیک و تنگاتنگی با واژگان کلیدی متعدد دارد. عبارت حریم خصوصی معادل عبارت «Privacy Right» در لاتین و عبارت «ما یمنع عن مسه او القرب منه الخاص»^۲ در عربی است. بارزترین واژگان فارسی مرتبط با اصطلاح حریم خصوصی عبارتند از:

الف) کرامت انسانی ب) حقوق شهروندی ج) محرمانگی د) حق خلوت ه) تحفظ

الف) کرامت انسانی^۳

کرامت انسانی از واژه‌های مرتبط و نزدیک با مفهوم حریم خصوصی است. چرا که حفظ حریم خصوصی افراد را می‌توان حفظ کرامت انسانها دانست. کرامت در لغت به معنی بزرگی ورزیدن، جوانمرد بودن، بزرگی و ارجمندی^۴ آمده است. از دیدگاه علامه محمدتقی جعفری کرامت انسانی عبارت است از آن شرف و حیثیت ارزشی که انسان با کوشش اختیاری در مسیر تزکیه نفس و

۱. حبیب، سلیمانی، فرهنگ معاصر فارسی - انگلیسی، تک جلدی، تهران، انتشارات فرهنگ معاصر، چ دوازدهم، ۱۳۸۷.

صص ۳۱۹ و ۳۵۶

۲. فهری، سیدابوالحسن، فرهنگ فارسی عربی، تک جلدی، تهران، انتشارات یادواره کتاب، چ دوم، ۱۳۸۵ صص ۲۹۴

و ۳۱۵

3. Human dignity

۴. عمید، حسن، پیشین، ذیل واژه کرامت

تحصیل معرفت و هستی یابی و تقرب به پروردگار متعال - که شناخت و احترام به کرامت انسانی یکی از مقدمات ضروری آن است - به دست می آورد.^۱

کرامت انسانها از والاترین ارزشهایی است که در اسلام و آموزه‌های دینی همواره بر حفظ آن تأکید شده است. از نگاه اسلام و قرآن، حفظ کرامت انسانی از بدیهی‌ترین حقوق بشر است که ادیان الهی و جوامع بشری بر ضرورت توجه ویژه به آن اتفاق نظر دارند. حقوق بشر نیز به حفظ کرامت انسانی تأکید کرده و همه انسانها را مکلف به رعایت آن می‌داند. کرامت، صفتی است که همه انسانها را فرا می‌گیرد و جزء ماهیت انسانی به شمار می‌آید. علامه جعفری حق کرامت را مانند دیگر اصول حقوق اساسی، به معنای حکم دانسته نه حق و امتیازی که قابل نقل و انتقال و اسقاط باشد. وی در ادامه می‌نویسد: «زندگی بدون کرامت و شرافت انسانی، نه فقط زندگی انسانی نیست، بلکه حتی از زندگی حیوانی نیز پست تر است، زیرا بدیهی است انسان فاقد کرامت و شرافت، به جهت داشتن نیروها و استعدادهای متنوع، می‌تواند به تخریب و نابودی کرامت و شرف همه انسانها اقدام نماید و برای اشباع خود خواهی هایش همه انسانها را به خاک و خون بکشد، در صورتی که حیوانات، حتی درنده‌ترین آنها، قدرت آسیب زدن به کرامت و شرف انسانی را ندارد»^۲ یکی از محققین در رابطه با اهمیت کرامت انسانی می‌نویسد «کرامت انسانی یکی از اصول و قواعد مهم در دیدگاه اسلام است که موجب می‌شود حقوق و امتیازاتی برای همه انسانها قائل شویم»^۳. کرامت انسانی را می‌توان مجموعه‌ای از ویژگیها و عناصری است که انسان را از سایر موجودات متمایز نموده است.

کرامت یکی از مباحث انسان شناسی است که به جایگاه و منزلت انسان و برتری آن نسبت به سایر آفریدگان می‌پردازد. کرامت انسان جزء برترین ارزش‌هاست که در هر جامعه چه دینی و چه غیر دینی مورد تأیید و قابل احترام است و متعلق به یک جنس خاص نمی‌باشد و همه انسانها چه

۱. جعفری، محمدتقی، حقوق جهانی بشر، نشر مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری، چ چهارم، ۱۳۸۸، ص ۲۳۳

۲. جعفری، محمدتقی، پیشین، ص ۲۳۸

۳. جعفری، عباس، حق حریم خصوصی، مقاله، ماهنامه آموزشی تعالی حقوق، شماره اول، ۱۳۸۵

زن و چه مرد می‌توانند به یک اندازه از کرامت انسانی بهره‌مند گردند. بنابراین می‌توان گفت هیچ انسانی نمی‌تواند به واسطه برتری موقعیت، کرامت انسانی دیگران را نادیده بگیرد. احترام به آزادی و کرامت انسان، حاصل رشد شعور اجتماعی خواهد بود.

ب) حقوق شهروندی

شهروند در واقع به معنای عضوی از یک مجموعه (شهر، کشور یا ایالت) تلقی می‌شود که دارای حقوق و تکالیفی نوشته و نانوشته است. این حقوق و تکالیف در ارتباط با دولت با سایر افراد جامعه تجلی پیدا می‌کند. انسانها از بدو تشکیل و تبلور زندگی اجتماعی به دنبال آن بودند که حقوق و تکالیف خود در قبال جامعه و دولت را شناخته و نسبت به انجام آنها اقدام نمایند. حاصل این تلاش و پی‌گیری، حقوق و تکالیفی است که از قِبَل عضویت در جامعه برای انسان ایجاد گردیده که به حقوق شهروندی مشهورند. بدین ترتیب می‌توان حقوق شهروندی را مجموعه‌ای از حقوق و وظایف افراد یک جامعه و دولت نسبت به هم دانست که افراد به مناسبت شهروند بودن و عضویت در جامعه از آن برخوردار خواهند شد. یکی از محققین در تعریف حقوق شهروندی می‌نویسد: «حقوق شهروندی مجموعه وسیعی از حقوق سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که در کنار آن تکالیف و وظایف شهروندان در قبال دولت را مورد توجه قرار می‌دهد و برخورداری از دادرسی عادلانه و یا حقوق متهمین بخش کوچکی از این حقوق را تشکیل می‌دهد»^۱.

یکی از مهمترین تکالیف متقابل شهروندان که بقای زندگی اجتماعی را تضمین می‌کند، ضرورت حفظ حریم خصوصی افراد در جامعه است. از این رو، حفظ حریم خصوصی افراد از شاخص‌ترین حقوق شهروندی محسوب گردیده که این حق باید از سوی افراد جامعه و دولت محترم شمرده شده و هیچ کس به خود اجازه تعرض و تعدی به این حریم را ندهد. حق مصونیت حریم خصوصی در

۱. محسنی، فرید، گفتمان سیاست جنایی قانونگذار در قانون احترام به آزادیهای مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳، مقالات برگزیده همایش حقوق شهروندی، اداره کل اجتماعی و فرهنگی قوه قضائیه، ۱۳۸۶، ص ۱۶۰

زندگی اجتماعی باید مورد احترام دیگران قرار گرفته و از تعرض سایرین مصون باشد و جز به حکم قانون از هر گونه دخالت در حریم خصوصی و نقض حقوق شهروندان اجتناب گردد.

ج) محرمانگی^۱

از دیگر واژه‌های مرتبط با حریم خصوصی می‌توان به واژه محرمانگی اشاره کرد. مراد از محرمانگی حفظ اخبار و اطلاعات شخصی و خصوصی فرد از دسترس سایر افراد است. در صورت نقض حریم خصوصی، اطلاعات و اخبار سری و محرمانه فرد، مورد تعرض و دستبرد قرار گرفته و از حیطه کنترل او خارج می‌گردد. هر فردی در زندگی شخصی و روابط اجتماعی خود اسرار و مسایلی محرمانه ای دارد که تمایلی به افشای آنها نداشته و از قرار گرفتن این اطلاعات در دسترس افراد دیگر نگران است. دکتر انصاری در رابطه با واژه محرمانگی می‌نویسد: «هنگامی می‌توان نقض حریم خصوصی یک فرد را تأیید کرد که او نتواند مخابره اطلاعات راجع به خویش یا استفاده از آن اطلاعات را که در عرصه عمومی قابل دسترس نیست کنترل کند. هر چه تعداد مردمی که از اطلاعات شخصی آن فرد آگاه می‌شوند بیشتر باشد گستره نقض حریم خصوصی نیز بیشتر خواهد شد.^۲» ناخوشنودی از دسترسی دیگران به اخبار و اسرار شخصی از بدیهی‌ترین حقوق شهروندی است. چرا که تعرض به این حق موجب برهم‌زدن آرامش روحی و روانی فرد گردیده و موجب بروز مشکلات زیادی در زندگی شخصی خواهد شد. افشای اطلاعات محرمانه، آبروی افراد را در معرض خطر قرار داده و زندگی عادی اشخاص را با بحران جدی مواجه خواهد ساخت. محرمانگی می‌تواند شامل منزل، جسم، اطلاعات و ارتباطات مربوط به شخص باشد.

1. Secrecy

۲. انصاری، باقر، پیشین، ص ۱۶

د) حق خلوت

حق خلوت از دیگر واژه‌هایی است که ارتباط با مقوله حریم خصوصی دارد. خلوت در لغت به معنای «تنهایی، جای تنهایی و جای خالی از غیر» آمده است. حق خلوت را می‌توان حق فرد در داشتن جای خالی از اغیار و به دور از حضور دیگران تعریف نمود. در واقع حق داشتن یک چارچوب محافظت شده‌ای و خالی از اغیار که در آن به دور از مداخله و فشار دیگران، شخصی آنطور که میل دارد، زندگی کند.^۲

حق خلوت افراد زمانی تحقق و موجودیت پیدا می‌کند که فرد در ارتباط با افراد جامعه بوده و روابط اجتماعی داشته باشد که در کنار این روابط یک محدوده خاص وجود داشته که فرد آن را به دور از افراد جامعه ایجاد می‌کند. در صورتی که شخص با افراد دیگر روابط اجتماعی نداشته باشد به نظر می‌رسد که خلوت فرد معنای واقعی و مشخصی پیدا نمی‌کند.

دخالت در خلوت افراد و تعرض به حریم آن، موجب افشاء اطلاعات شخصی و از بین رفتن احساس امنیت در حریم خصوصی اشخاص خواهد شد. زیرا این خلوت است که به ما توانایی می‌دهد تا کنترل کنیم چه کسی چه چیزی را درباره ما بداند و چه کسی به ما دسترسی داشته باشد.^۳ حق خلوت از جمله حقوقی است که در راستای حفظ کرامت انسانی می‌بایست مورد توجه قرار گرفته و از دخالت و تعدی محفوظ باشد.

ه) تحفظ^۴

تحفظ از دیگر واژه‌گان مرتبط با حریم خصوصی است. تحفظ در لغت به معنای «خود را حفظ کردن، خودداری کردن، خود را نگه‌داشتن^۱ است». در واقع می‌توان گفت که تحفظ نوعی محدود

۱. عمید، حسن، پیشینی، ذیل واژه خلوت

۲. ر.ک. لطفی، صفیه، جایگاه حریم خصوصی در حقوق شهروندی، نشریه ماوی، شماره ۷۰۸

۳. ر.ک. نوبهار، رحیم، حمایت حقوق کیفری از حوزه‌های عمومی و خصوصی، تهران، انتشارات جنگل، جاودانه، چ

اول، ۱۳۸۷، ص ۲۴۱

ساختن ارسال اطلاعات شخصی به دیگران و حفظ اسرار شخصی می‌باشد. به اعتقاد یکی از محققین «این وضع هنگامی حادث می‌شود که نیاز افراد به محدود ساختن مخابره اطلاعات مربوط به آنها به دیگران و به ویژه به کسانی که روابط شخصی با آنها دارند مورد حمایت قانون قرار می‌گیرد».

تحفظ را می‌توان نوعی ناشناس ماندن اطلاعات و اخبار شخصی و محرمانه از دید و نظارت دیگران قلمداد کرد که شخص در واقع تمایلی به انتشار آنها ندارد. دسترسی افراد دیگر به این محدوده بدون رضایت فردی که اطلاعات منتسب به او است را می‌توان نوعی نقض حریم خصوصی تلقی نمود.

مبحث دوم: پیشینه حمایت از حریم خصوصی

رعایت اصول اولیه حقوق بشر در روابط جهانی و بین‌المللی و در مقیاس کوچکتر در روابط افراد جامعه با یکدیگر را می‌توان نمونه‌ای از رعایت حق افراد بر حریم خصوصی تلقی نمود. به عبارت دیگر می‌توان حریم خصوصی افراد و حفاظت از آن را نمودی جزئی از حقوق بشر به شمار آورد.

به عقیده دکتر هاشمی حقوق شخصی افراد مجموعه امتیازاتی است که قواعد و قوانین آن را برای افراد به رسمیت می‌شناسند و دیگر افراد و جامعه موظف به رعایت و احترام این حقوق می‌باشند.^۳

حقوق بشر در واقع در مفهوم حق شخصی افراد تجلی پیدا می‌کند. لذا به نظر می‌رسد که با الهام از قواعد حقوق بشر حق شخصی و حریم خصوصی افراد باید به رسمیت شناخته شود به گونه ای که رعایت اصول و قواعد این حریم وظیفه همگان تلقی گردد. آگاهی از سابقه حمایت از حریم خصوصی در آموزه‌های دینی و همچنین قواعد و قوانینی جاری اهمیت احترام به حریم خصوصی اشخاص و ضرورت مقابله با متعرضین به حریم افراد جامعه را بیش از پیش خواهد نمود.

۱. عمید، حسن، پیشین، ذیل واژه تحفظ

۲. انصاری، باقر، پیشین، ص ۱۵

۳. ر.ک. هاشمی، سیدمحمد، حقوق بشر و آزادیهای اساسی، نشر میزان، چ اول، ۱۳۸۴، ص ۳

گفتار نخست: حمایت از حریم خصوصی در آموزه‌های دینی

ادیان الهی همواره ضامن سعادت بشر بوده و در تعالیم روح‌بخش آنها بر هدایت انسان به سوی فلاح و رستگاری تأکید شده است. هر یک از ادیان، انسان و حفظ حقوق او را مورد نظر قرار داده و در مقام بیان راه سعادت او حقوق و تکالیفی را در قبال دیگران برایش در نظر گرفته است. در این میان پایه‌گذاری روابط اجتماعی و تعامل با دیگران بر مبنای احترام به ارزشهای اخلاقی و حفظ کرامت انسانی از مهمترین دستورات ادیان الهی به شمار می‌آید.

برتر دانستن انسان بر سایر موجودات در تعالیم آسمانی، خود نشانگر ضرورت رعایت حقوق انسانها و انجام تکالیف آنان در قبال همدیگر است. در این رابطه حفظ حریم خصوصی اشخاص را می‌توان از بارزترین مصادیق تکلیف متقابل افراد به شمار آورد. با این مقدمه، توصیه و اهتمام ادیان الهی به حفظ حرمت شخصی و رعایت حریم خصوصی در دو مقطع قبل و بعد از اسلام مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الف) قبل از اسلام

هر چند که در ادیان قبل از اسلام موضوع حریم خصوصی و عدم تعدی به آن به صراحت مورد بحث قرار نگرفته با این حال دستورات پراکنده‌ای در ارتباط با حفظ حقوق افراد، کرامت و منزلت انسانی فرد در قالب رعایت حقوق بشر در ادیان گذشته ملاحظه می‌شود.

دین زرتشت یکی از ادیانی است که حقوق بشر و رعایت حقوق اولیه انسان را مد نظر قرار داده است. در متون اصلی زرتشت که در قالب «گاتها» آمده است دستوراتی در رابطه با حفظ حقوق فردی یافت می‌شود. به طور مثال در هات (گات) ۵۳ آیه ۶ آمده است «ای مردان و زنان کوشش کنید به این حقیقت توجه داشته باشید که از زندگانی وسوسه انگیز مادی و دروغ پرهیز کنید و از پیشرفت ریا و فریب جلوگیری نمایید. پیوند خود را با دروغ بگسلید و بدانید آن خوشی و سروری که از راه